

XX століття »

На попередньому занятті ми розглянули історичні події, які відбувалися в Радянському Союзі після завершення Другої світової війни. Ці події дістали назву «хрущовська відлига». Після смерті Сталіна в країні почалися процеси реабілітації політичних в'язнів, послаблення політичної цензури та політичних репресій, налагодження зв'язків з зарубіжними державами. Ну і найголовніше – Хрущов заявив про злочини Сталіна і першим засудив його жорстокі методи керівництва. «Відлига » в Радянському Союзі тривала недовго – приблизно 10 років (1953-1964 рр.)

У жовтні 1964 р., в результаті таємної змови соратників Хрущова, його зняли з посади Першого секретаря Центрального комітету комуністичної партії. Країну очолив Леонід Брежнєв.

Сьогодні ми поговоримо про так звані роки «застою», які охоплюють двадцятиріччя з середини 60-х до середини 80-х років.

План

1. Економічний розвиток СРСР в роки «застою».
2. Дисидентський рух.
3. Зовнішня політика СРСР у 60-і – 80-і роки.

Економічний розвиток СРСР в роки «застою».

Період 1964-1985 рр. в історичній і публіцистичній літературі отримав образну назву «застій». Дана назва не зовсім точно відображає процеси, що відбувалися у другій половині 60-х – першій половині 80-х років, але відбиває загальну тенденцію соціально-економічного і політичного розвитку радянської системи. «Застій» не передбачав припинення розвитку країни. Здійснювалися реформи (друга половина 60-х років), реалізовувалися п'ятирічні плани, велось

активне будівництво тощо. Для тих часів характерне досягнення відносної соціальної та матеріальної стабільності, досить пристойного порівняно з попередніми періодами рівня життя основної маси населення. Суть «застою» полягає в тому, що радянську владу охопила системна криза, яка проявлялась у всіх сферах життя: економіці, політиці, соціальній сфері, суспільній моралі.

Після Хрущова партію і державу очолює Леонід Ілліч Брежнєв. Історики характеризують його, як людину поблажливу і безпринципну. На посту Генерального Секретаря ЦК КПРС Брежнєв залишався до самої смерті у листопаді 1982 року. Він любив полювання, іноземні автомобілі, численні подарунки і державні нагороди. Після смерті залишив 230 радянських і закордонних орденів і медалей, в тому числі – Орден Перемоги, чотири ордени Героя Радянського Союзу, Героя Соціалістичної Праці. В мирний час одержав звання маршала Радянського Союзу.

Незважаючи на широко розрекламовані гігантські проекти-новобудови (як КАМАЗ, БАМ та ін.), розпочаті ще напередодні застою, та закупівлю за кордоном цілих заводів, основні виробничі фонди в цілому невпинно старіли.

Найвідсталішою галуззю народного господарства СРСР було сільське господарство, де безроздільно панувала колгоспно-радгоспна система. За період з 1970 до 1990 р.

відставання СРСР від США у продуктивності праці у сільському господарстві збільшилося з 4-кратного до 10-кратного.

Радянські підприємства ставали неконкурентоспроможними; на кінець періоду застою вони були нездатні навіть відтворювати закордонні зразки. СРСР у 1980-ті роки став світовим лідером у виробництві сталі, але цей успіх був наслідком того, що у промислово розвинених країнах метал витіснявся новими полімерними та керамічними матеріалами, яких СРСР не мав, або мав у дуже невеликій кількості та невисокої якості.

Радянська економічна модель не сприяла впровадженню досягнень науково-технічної революції через свою надмірну централізацію та жорсткість. Як приклад, за весь час існування СРСР була випущена всього одна модель автоматичної пральної машини — «В'ятка-автомат».

«Волга» ГАЗ-24

Автомобіль «Лада»

Близько 2/3 наукового потенціалу СРСР працювало на військово-промисловий комплекс (ВПК). Велика кількість оборонних підприємств була зосереджена в Україні. Це стало причиною високого рівня безробіття під час економічної кризи початку

1990-х років, коли уряд уже не мав можливості, через брак валюти, фінансувати ВПК в колишньому обсязі

У Радянському Союзі працювало тисячі фабрик, які випускали одяг і взуття, але якість цих товарів була настільки низькою, що їх ніхто не хотів купувати. Крамниці були вщерть забиті вітчизняною продукцією, проте люди готові були годинами стояти в черзі, щоб купити імпортні речі, які інколи з'являлися в магазинах. Радянський Союз того часу був країною тотального дефіциту якісних товарів: від зубної пасти і шампуню до меблів та автомобілів. 60% продукції, що вироблялася, не користувалося попитом.

Зате Радянський Союз виробляв найбільше в світі зброї. На одну одиницю зброї, що виробляли країни НАТО, в СРСР вироблялось 7.

Керівництво СРСР знайшло вихід у нарощуванні видобутку та експорті корисних копалин, насамперед нафти. На виручені гроші імпортувалися одяг, взуття, меблі, харчові продукти, та деякі інші товари народного споживання.

У середині 1970-х розпочалася світова енергетична криза. Ціна на нафту на світовому ринку суттєво зросла, що спонукало СРСР нарощувати експорт енергоносіїв. Саме в цей час СРСР почав експлуатувати нові потужні нафтові родовища у Західному Сибіру. Цей збіг дозволив Радянському Союзові протягнути своє існування на додаткові 10 — 15 років, які згодом і одержали назву «період застою».

Експорт товарів промислового виробництва був спрямований здебільшого до соціалістичних країн — сателітів СРСР та до країн, що розвивалися. Все ж певна частина радянських виробів постачалася і до промислово розвинутих країн: автомобілі «Lada» (експортний варіант Жигулів), деякі моделі цивільних літаків, механічних годинників та фотоапаратів, горілка та ін. Вироби, призначені для експорту, виготовлялися за спеціальними стандартами, які відрізнялися від стандартів для внутрішнього ринку.

Деякі позитивні зміни відбулися, хоча їхні масштаби явно поступалися обіцяним. Зокрема, остаточно відійшов у минуле страх перед голодом. Колгоспники нарешті стали регулярно отримувати заробітну плату і пенсії. Зросла купівельна спроможність населення. Так, середня заробітна плата з 78 крб. у 1960 р. зросла до 155 крб. у 1980 р. Люди стали користуватися речами, які ще з 30-х років були звичними на Заході: пральні машини, холодильники та інша побутова техніка. Зріс асортимент товарів і послуг.

«Золота епоха» Брежнєва з її регулярною виплатою заробітної плати, пенсій, стипендій, щомісячними преміальними, безкоштовним медичним обслуговуванням, освітою, дешевими товарами і послугами і до сьогодні для певної частини українського суспільства залишається ностальгічним ідеалом.

Дійсно, зростав національний дохід, зростали й номінальні доходи населення. У школах впроваджено безкоштовне забезпечення підручниками учнів 1–5-х класів. Населення, грошові надходження якого зросли у 3 рази, вже не хотіло купувати радянські товари, якість і вибір яких були дуже далекими від вимог часу, та й то їх не можна було просто піти й купити. За ними або доводилось їздити до Москви, або записуватись на чергу на виробництві. Черги за престижними імпортними товарами сягали вже не годин, а днів і місяців.

У Радянському Союзі існував штучний фіксований курс карбованця до долара, що коливався в межах 60 коп. за один долар. Доларів у вільному продажі не було. За торгівлю валютою загрожувало до 15 років тюремного ув'язнення.

У першій половині 1980-х з полиць магазинів майже зникли м'ясо-молочні продукти, а невдовзі магазини стали являти собою місце, де можна було ознайомитися тільки з

Загалом за рівнем життя СРСР стояв на 50-60-х місцях у світі.

Розмах промислового будівництва, процес збільшення міського населення (урбанізація) вимагали збільшення темпів житлового будівництва. Нові помешкання

отримали 34,4 млн осіб. Масштаби будівництва вражали: у Києві, наприклад, щоденно в середньому зводився стоквартирний будинок.

У радянській державі медичне обслуговування було безкоштовним. Хоча воно й фінансувалося за залишковим принципом, однак мережа лікарських закладів в Україні була широкою. Якщо можна довіряти радянській статистиці, кількість лікарів на тисячу жителів по країні була однією з найвищих у світі — на 10 тисяч населення припадало 38,9 лікаря (1985 р.). У цей час в Японії ця цифра становила 17,5 лікарів на 10 тисяч.

Для партійного керівництва існувала ціла відокремлена мережа «обкомівських» лікарень. Україна, а особливо Крим, вкрилася широкою мережею санаторіїв, будинків відпочинку.

А ось якість медичного обслуговування залишалася вкрай низькою. Навіть маючи безкоштовне медичне обслуговування, радянські люди несли лікарям хабарі, оскільки знали, що без цього лікування може і не дати позитивних результатів. Дуже важко, практично неможливо було дістати імпортні ліки. В цей же час партійно-державна верхівка мало в чому собі відмовляла. Для неї існували спеціальні медичні заклади (санаторії Четвертого управління Міністерства охорони здоров'я), радгоспи, де вирощували екологічно чисту продукцію, спеціальні цехи, де цю продукцію переробляли. Чиновники, що мали заробітну плату в декілька разів вищу, ніж середньостатистичний українець, «отоварювалися» в закритих магазинах та ще й за пільговими зниженими цінами. Товари для цих магазинів закуповувалися, як правило, за кордоном. Ті, хто на кожному кроці кричав про «служіння народові» та «захист його інтересів», жили зовсім в іншому «світі».

2. Дисидентський рух. Дисидент (лат. *dissidens* — відступник) — людина, політичні погляди якої істотно розходяться з офіційно встановленими в країні, де вона живе; політичний інакодумець. Часто це призводить до гонінь, репресій і переслідувань його з боку влади.

Дисидентство (незгодні) – виступ проти існуючого державного ладу чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології й політиці.

Дисидентський рух у другій половині 60-х – першій половині 80-х років у порівнянні з рухом періоду хрущовської «відлиги» мав свої особливості: він стає більш масовим і організованим; були відкинуті ілюзії щодо ідей соціалізму і комунізму, рух стає яскраво вираженим антитоталітарним; налагоджується зв'язок з громадськістю країн Заходу і міжнародними правозахисними організаціями; дисиденти прагнуть легалізувати свою діяльність; 80% дисидентів становила інтелігенція.

У своїй боротьбі дисиденти використовували наступні методи: масові заходи; листи-протести до керівних органів СРСР; протести, відкриті листи, звернення на адресу міжнародних організацій, урядів демократичних країн; видання і розповсюдження забороненої літератури; акції солідарності з іншими народами, що зазнали утисків від тоталітарної системи; підтримка кримських татар у їх прагненні повернутися на батьківщину; відстоювання ідеї рівноправ'я народів; розповсюдження листівок; індивідуальні протести; створення правозахисних організацій.

З середини 60-х років почалися безперервні, хоча й нечисельні, виступи і проти комуністичної системи, і проти комуністичної ідеології.

На початку 70-х років дисидентський рух зміцнів і режим відчув у ньому загрозу. У 1972 р. відбувся загальний "погром" правозахисного руху. Були застосовані широкі репресії проти його учасників. Рух був послаблений і тим, що деякі його учасники погодилися на співпрацю з режимом і почали закликати до цього інших. Проти найбільш знаних учасників руху – академіка Андрія Сахарова (автор радянської водневої бомби) і письменника Олександра Солженіцина розпочалася кампанія цькування через засоби масової інформації. У 1974 р. Солженіцина було силою депортовано за кордон, а Сахаров знаходився фактично під домашнім арештом.

Після того як СРСР у Гельсінкі підписав угоду про захист прав людини, дисидентський рух посилювався. У 1976 р. виникли так звані "Гельсінські групи" у Москві, в Україні, у Литві, а ще через рік – у Грузії та Вірменії. Організатори груп добре знали, що Радянський Союз підписав угоду тільки заради ідеологічного ефекту, а насправді не збирається її виконувати. Тому на себе вони взяли громадський контроль за виконанням підписаного документу. В Україні відомими учасниками "Гельсінських груп" були Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Михайло Горинь та ін.

Замисливши інтервенцію в Афганістан і передбачаючи, яку реакцію це викличе в світі, кремлівський режим вирішив принаймні нейтралізувати опозицію всередині країни. У листопаді 1979 р. відбулися арешти членів «Гельсінських груп» – найактивніших учасників правозахисного руху. У 1980 р. академік Сахаров був відправлений у заслання до закритого для іноземців м. Горького (нині Нижній Новгород). На початок 80-х років майже всі активні учасники дисидентського руху опинилися в ув'язненні або у засланні.

Незважаючи на репресії з боку КДБ, рух на захист прав людини в СРСР не припинився, він поповнювався новими людьми.

Дисидентський рух у СРСР є однією з яскравих історичних сторінок. Досить невелика група інтелектуалів потроху поширювала ідеї демократії, будила національну свідомість і підштовхувала населення до опозиції існуючій системі.

3. Зовнішня політика СРСР у 60-і – 80-і роки.

Радянський Союз проголосив основним завданням своєї зовнішньої політики боротьбу за мир у всьому світі. І навіть підписав зі Сполученими Штатами Америки договір про обмеження стратегічних озброєнь, але в той же час у 1968 р. ввів війська і танки в Чехословаччину, щоб перешкодити громадянам боротися за свої демократичні

права. Радянське угруповання військ (до 130 тис. чол.) залишалося в Чехословаччині до 1991 року, що фактично означало окупацію цієї країни радянськими військами.

Радянські танки на вулицях Праги. Серпень 1968 р.

У грудні 1979 року розпочалося військове вторгнення або військова інтервенція Радянського Союзу у суверенний Афганістан. Тодішні радянські ЗМІ пояснювали це необхідністю боротьби проти повстанських груп моджахедів.

Афганські моджахеди з гарматами.

Агресія розпочалась нападом спецпідрозділів КДБ СРСР на президентський палац у Кабулі. Було вбито президента країни Аміна і його оточення. Їх замінили маріонетковим урядом керованого Бабрака Кармаля. До Афганістану було перекинуто «обмежений контингент» радянської армії. Війна за офіційними радянськими даними

тривала до виведення основної маси радянських військ 15 лютого 1989 року. Внаслідок цієї війни загинуло близько 1,5 млн громадян Афганістану або 10 % з числа тодішнього населення країни. Радянські втрати, за офіційними даними СРСР, становили близько 15 тисяч військовослужбовців.

У радянсько-афганській війні брало участь понад 160 000 українців — близько 25 % від загального числа радянських військовослужбовців. Із них понад 3 тисячі загинули, десятки вважаються зниклими безвісти або тими, що потрапили в полон.

Інтервенція радянських військ в Афганістані викликала різке засудження більшої частини міжнародної спільноти (включаючи США, Китай і деякі соцкраїни), призвела до посилення економічного і технологічного тиску на СРСР з боку Заходу і навіть якоюсь мірою посилила кризові явища в самому СРСР.

Поранення отримали більше 8 000 українців (за іншими даними — більше 11 тисяч), з них 4 687 повернулися додому інвалідами.

У відповідь на агресію Уряд США ввів проти СРСР «Зернове ембарго», яким заборонив експорт зерна і техніки в СРСР. У 1980 р. розвинені країни Заходу: США, ФРН, Японія, а також більшість ісламських країн — на знак протесту проти військової інтервенції СРСР в Афганістані — бойкотували Олімпійські ігри в Москві, не приславши на них жодного спортсмена.

15 лютого 1989 р. радянські війська були повністю виведені з Афганістану

Намагаючись поширити свій політичний та економічний вплив у світі якомога ширше, СРСР надавав військову допомогу будь-яким режимам в Азії, Африці, Латинській Америці, які у своїх внутрішніх чи зовнішніх конфліктах по таку допомогу зверталися. Радянський уряд направляв у такі країни зброю, техніку, військових спеціалістів, гроші, ще більше виснажуючи економіку СРСР.

Домашнє завдання:

1. Уважно прочитай та збережи у себе матеріал лекції (законспектуй або зроби копію).

2. Перевір свої знання! Дай відповіді на наступні питання:

- З іменем якого партійного діяча пов'язують період «застою»?
- Як ти можеш охарактеризувати особистість цього партійного діяча? Скільки років він знаходився при владі?
- На які роки припадає період «застою»? чому його так називають?
- Які позитивні явища цього періоду можна назвати?
- В чому проявилися негативні тенденції періоду «застою»?
- Хто такі «дисиденти»?
- Що стало причиною виникнення дисидентського руху в СРСР?
- Назви найвідоміших в Радянському Союзі представників дисидентів? В чому полягала їх діяльність?
- Як ти розцінюєш введення радянських військ у Чехословаччину?
- Коли почалася і закінчилась радянська агресія в Афганістан?
- Знайди значення слова «моджахеди».
- Як розцінила міжнародна громадськість це вторгнення?
- Які санкції застосували США та країни Західної Європи і Азії проти СРСР у зв'язку з афганською війною?
- Назви кількість жертв з боку СРСР в Афганістані.

3. При бажанні можеш подивитися кінофільми про війну в Афганістані:

Звір (The Beast, США, 1988). **Рембо III** (США, 1988). **Афганський злам** (СРСР, Італія, 1991)

9-а рота (Росія, Україна, Фінляндія, 2005). **Війна Чарлі Вілсона** (США, 2007).